

A probléma története és aktualitása

Köztudott, hogy az UNESCO ajánlása a folklór védelméről végül is 1989-ben fogalmazódott meg. Ennek szövege most már magyarul is olvasható, és benne nem a jogi szempontok érvényesülnek elsősorban. Ám aki ismeri e határozat előtörténetét, tudja, hogy ez nem mindig volt így. Az 1989-es ajánlást több, “végleges”-nek szánt szöveg előzte meg. Ezek közül legfontosabb a “kormányzati szakértők” két konferenciája volt Párizsban (1982 február, illetve 1985 január), az UNESCO szervezésében, ahol az 1989-es javaslat szövegének eredetijét foglalták meg. Mindezekben Magyarország is részt vett. E dokumentumok preambulumaik adtak beszámolót az előzményekről, melyekben először éppen a jogi szempontok domináltak.

Az UNESCO szerint a folklór védelmét először 1973 április 24-én Bolívia indítványozta, mégpedig a szerzői jogok a folklórra történő kiterjesztése formájában. 1973-ban az UNESCO hozta nyilvánosságra az *Egyetemes Szerzői Jogi Konvenciót*, amely azonban a folklórra részletesen nem tért ki. Ezt az ún. genfi konvenciót sok ország, köztük Magyarország is elfogadta. Kidolgozását a genfi *Szellemi Tulajdon Világirodója* (WIPO) szellemében készítették. (Tevékeny magyar részvétel volt itt is, a genfi iroda szerzői jogi részlegének magyar vezetője, Boytha György révén.) 1977-ben Tuniszban rendezett az UNESCO először külön szakértői értekezletet, amelynek célja a szerzői jogok a folklórra való kiterjesztése lehetőségeinek vizsgálata volt.

Azzal a megoldással, mely szerint a folklór védelmét kizárólag a szerzői jogvédelem kiterjesztésével meg lehet oldani, éppen az UNESCO szakértői értekezletén résztvevő folkloristák szálltak szembe és külön, önálló, sokoldalú ajánlást kívántak megfogalmazni. Ilyen értelemben született meg az 1989-es végleges szövegjavaslat is. Időközben azonban folytatódott a szerzői jogok (tágabb értelemben a Szellemi Tulajdon védelmének joga) kodifikálása. Ezzel az UNESCO foglalkozott, egyszerre a kis nyelvek, az oktatás, a múzeumok, a világörökség jogi szabályozásának előkészítésével illetve fejlesztésével. E párhuzamosan folyó jogszabályozás kölcsönösen nem befolyásolta kellőképpen az illető UNESCO-ajánlásokat, ezért szükség volt arra, hogy külön is foglalkozzanak e kérdéssel.

1987 június 1–5. között Párizsban az UNESCO szakértői értekezletet hívott össze, mely a folklór védelméről szóló ajánlás (az 1989-es szöveg szinte azonos előzménye) alapján dolgozott és ehhez tette hozzá a maga jogi megjegyzéseit, különösebb részletezés nélkül. Ezek közül csak némely, általános megjegyzés került be 1989-ben a végleges ajánlásba. Meg kell viszont jegyezni, hogy az UNESCO tisztviselői, akik az ajánlások szövegének megfogalmazásában fontos szerepet játszottak, jogászok, mégpedig a kulturális jogok és a szerzői jogok szakértői voltak.

Gyakorlati célú volt az a tanfolyam, amelyet 1988 augusztus 29. és szeptember 13. között Budapesten rendezett az UNESCO a szerzői jogról és rokon területekről. Itt külön tanulmány foglalkozott a folklór alkotások védelmével (*Protection of Expressions of Folklore*). Igen fontos lett volna, ha e tanfolyam munkájában, illetve az ott elmondott adatok nyilvánossá tételében a magyar folklór-kutatók részt kaptak volna.

Az akkori áttekintés szerint több országban a szerzői jog (vagy ennek kiterjesztése) keretében történt meg a folklór törvényi szabályozása: Tunisz (1967), Bolívia (1968 csak a népzeneét illetően), Chile (1970), Marokkó (1970), Algéria (1973), Szenegál (1973), Kenya (1975), Mali (1977), Burundi (1978), Elefántcsont-part (1978), Guinea (1980), Barbados (1982), Kamerun (1982), Kongó (1982), Ruanda (1983), Benin (1984), Burkina Faso (1984), Közép-afrikai Köztársaság (1986), Zaire (1986) készítettek ilyen jogi szabályozást, ezek mindegyikében a folklór a nemzeti kulturális örökség részeként volt meghatározva. Egyedül a chilei szabályozás utalta a folklórt a közművelődés keretébe. Jellemzőnek tartjuk, hogy nem európai országok foglalkoztak a folklór ilyen jellegű védelmével, hanem afrikai és latin-amerikai országok. Ennek nyilván a saját kulturális örökség kiszákmányolása elleni védekezés volt az oka. A néhány év alatt egymást gyorsan követő szabályozás közvetlen előzményeként az 1976-os, "Tuniszi szerzői jogi mintatörvény [model law] a fejlődő országok számára" című szabályozás, illetve az *Afrikai Szellemi Tulajdon Szervezet* konvenciója (*OAPI Convention*, Bangui 1977) szolgált.

A hozzánk közelebb álló Európában főként a genfi szerzői jogi megállapodás továbbfejlesztése, valamint az előadó-művészet védel-

mére vonatkozó 1961-es római konvenció továbbfejlesztése látszott fontosabbnak. Ezek a törekvések azonban nem érvényesültek teljes mértékben a folklór védelméről szóló 1989-es ajánlásban.

Éppen ezért, amikor az UNESCO az utóbbi években áttekintette a folklór védelmének aktuális helyzetét, itt két fő témakört jelölt ki: az 1989-es ajánlás megvalósulásának alakulását, valamint a folklórra vonatkozó jogi szabályozás problémáit. Ez utóbbi volt a második strážnicei értekezlet (1996) egyik témája is, melyre a magyar UNESCO-bizottság küldöttestet delegált. Már ezt megelőzően, a budapesti (akkor még) *Európai Folklór Központ* megszervezésekor előtérbe kerültek ilyen problémák, javasoltam ezek külön témaként való kezelését. Ez a javaslat az UNESCO törekvéseivel messzemenően találkozott.

Az intézet feladata lehetne az ilyen jellegű adatok összegyűjtése, elemzése, ez után lehetséges egy áttekintés elkészítése, ennek megvitatása. Ezt követheti egy magyar "Javaslat", körülbelül olyan státussal, mint az 1976-os tuniszi mintatörvény volt. Egy ilyen kezdeményezést az UNESCO nyilván szívesen látna.

Ami a kérdés nemzetközi aktualitását illeti, a fenti áttekintés kellőképpen igazolja ezt. Magyar vonatkozásban két további szempontot is hangsúlyozni kell.

Mind a nemzetközi, mind a magyar közvélemény úgy látja, hogy a folklór ügyei rendezettek nálunk. Ezt azonban jogi vonatkozásban csak akkor láthatjuk pontosan, ha először részletes adatgyűjtést végzünk. Ebből kiderül az, hogy mi szabályozott és mi nem. És itt a jogi problémák meg nem jelenése nem mindig pozitív jel. Olykor csak azt jelzi, jogalkotásunk nincs tisztában egy-egy terület szabályozásának fontosságával, illetve e feladatot még nem végezte el. Például nálunk a szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény (ezt csak módosította az 1994. évi VII. törvény) alapján három konkrét perre utalunk (Sz. hivatal felperes – Gy. Tourist alperes; D.P.P. felperes – Zeneműkiadó alperes; Szerzői Jogvédő Hivatal felperes – Akadémiai Kiadó alperes, ez a leghíresebb ilyen ügy nálunk: T.J. mesemondó családjának fizetendő jogdíjakat illetően). Mindez nemcsak azt a következtetést engedi meg, hogy nálunk minden rendben van, hanem azt is jelzi: nálunk még nem általános ilyen jogigények perre vitele.

A másik aktuális szempont az, hogy – különösen 1989 után – elő-

térbe került új törvények meghozatala. Oktatási, közművelődési és a folklórt is érintő adózási szabályokat módosították. Az olyan, korábban jelentős vívmánynak tekintett törvények, mint például a múzeumi törvény is újrafogalmazásra kerül (a közgyűjteményi törvény keretében). Archivumok (ide értve az új, modern technikájú és tárgykörű archívumokat is) működésének szabályozására lenne szükség. A tömegkommunikáció új társadalmi gyakorlata és tulajdonviszonyai is új szabályozást igényelnek. E különböző területeken nem egyforma intenzitással és eredményességgel folyik a törvények előkészítése vagy elfogadása. A folklórra vonatkozó jogszabályok áttekintésével itt olykor akár menet közben is érvényesíteni tudnánk a nemzetközi gyakorlatból felhasználható megoldásokat.

Ide tartozik, hogy az utóbbi évtizedben az UNESCO előtérbe helyezte a “szellemi örökség” [intangible cultural heritage] fogalmát. Ezt ugyanolyan fontosságú, szabályozandó területnek látja, mint a korábban már szabályozott “műemlékek, múzeumok, gyűjtemények”, vagyis a maguk tárgyi valóságában védendő örökség témakörét. Ez utóbbi szempont azonban a magyar jogban eddig voltaképpen fel sem merült. A “világörökség” fogalma mellé most az UNESCO által odahelyezett “a világ emlékezete” fogalom egyszerűen érthetetlen nemcsak a magyar jogászok, hanem még a folklórkutatók számára is – mivel nem ismerik a problémakör fentiekben vázolt történetét és aktualitását.

Természetesen egyetlen tanulmány nem változtathat a jogszolgáltatáson. Ám dolgozatomban a leghatározottabban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy itt nem csak eredményeket sorolhatunk fel – súlyos hiányokra is rámutathatunk, még csak most elvégzendő feladatokat említhetünk. A megoldás módja sem tekinthető automatikusnak, mindenütt egyformának. Természetes, hogy a jogalkotást és jogszolgáltatást szakembereknek, vagyis jogászoknak kell végezniük, nyilván az érintett terület (azaz a tágan értelmezett folklór) szakembereinek bevonásával. Ám hogy itt végül is melyik törvényben vagy rendeletben mit is kell pontosan védeni – ezt ma még nem tudjuk megmondani. Ehhez kell az itt adott áttekintés, illetve ennek konkrét munkában történő folytatása. És noha az Európai Folklór Intézet egyik célja biztosan az ilyen törekvések koordinálása lehet (nemzetközi keretekben is), a törvények és rendeletek megfogalmazása nem az Intézet felada-

ta. Erre megvannak az ilyen célból létrehozott intézmények: a jogszolgáltatás és a törvényhozás fórumai. Közismert, hogy nálunk ez az Országgyűlés, a Minisztériumok, illetve peres ügyekben az igazságszolgáltatás szervei. Szakértők bevonása annál célszerűbb lenne, mivel itt nem valamilyen elméleti eszmecserére, hanem pontos helyzetfelmérésre és konkrét javaslatokra van szükség.

Az pedig még az UNESCO 1989-es ajánlásának megléte mellett is egyelőre csak utópia (ami pedig végül is a cél lenne), hogy nemzetközi jogi fórum és törvénykezés védje a folklórt. Hiszen a folklór maga is nemzetközi méretű jelenség.

Az alábbiakban azonban nem a nemzetközi jogszolgáltatás távlatáról, csak a folklórnak (persze nemcsak a magyar folklórnak) a magyar jogban élvezett védelméről beszélhetünk.

Az Unesco 1989-es ajánlásainak értelmezéséhez

A folklór meghatározása

A folklór (hagyományos) kultúra védelmét szolgáló ajánlások és jogszabályok számbavétele feltételezi a népi kultúra egyértelmű meghatározását.

A hagyományos kultúra történetileg meghatározott időszakban társadalmilag meghatározott csoportok körében létrehozott szellemi és anyagi javak összessége. A szó igazi értelmében véve mindez a nemzeti kultúra része, *kulturális örökség*.

Ezt azért érdemes leszögezni, mivel a kulturális örökség fogalom az utóbbi időszak kultúrpolitikai szóhasználatában inkább a materiális javakat illeti.

Amennyiben a jog foglalkozik a hagyományos kultúra védelmével úgy két általános tendencia figyelhető meg:

a) a védelem elsősorban a tárgyakon megvalósult értékekre vonatkozik. Ezt tágan kell értelmezni, mivel kiterjeszthető szellemi javak tárgyasult formáira, amelyek őrzésével sajátos intézményrendszer foglalkozik.

Az is megfigyelhető, hogy számos esetben a jogvédelem kiterjesztéséről van szó. Ez azt jelenti, hogy korábbi időszakok polgári értékek őrzésére és védelmére létrehozott szabályait terjesztik ki olyan területekre, amelyek korábban adott kulturális közösségek közkincesi voltak.

b) az UNESCO és más kulturális fórumok számos esetben évtizedek óta érzékelik azt a veszélyt, amelyet a modern civilizáció jelent a hagyományos kultúra értékei számára.

Ahhoz, hogy a veszély elhárítása céljából óvintézkedéseket lehessen hozni, szükség van a hagyományos kultúra helyzetének és a hivatalos kultúrával való kapcsolatának elméleti tisztázására. Addig, amíg ez nem fogalmazódik meg két olyan gondolkodási és értékrendszer találkozásáról van szó – jog és szaktudomány – amelyek a megfelelő transzkódolási eljárások nélkül nem feleltethetők meg egymásnak.

A jog fogalmi apparátusa, szabályainak rendszere olyan jelenségekre vonatkoztatható, amelyek társadalmi értékek rendszerbe szervezett skálájának is megféleltethető. Jogi szempontból a hagyományos kultúra értékei – kimondva kimondatlanul – közkincsnek számítanak. A jogalkotás nem követte a néprajztudomány azon felismeréseit, amelyek az egyén és közösség viszonyára vonatkoztak. Azt is világosan kell látni, hogy korábbi korszakok társadalmi valósága alapvetően más volt akkor, amikor ezek a tudományos felismerések születtek és más ma. (Többek között ezért sem olyan könnyű a folklór ma általánosan érvényes definícióját megadni!)

A hagyományos kultúra védelmének különféle szinterei lehetségesek. Valamennyi szint a neki megfelelő fokozatú jogi védelmet igényel.

Az élő hagyományos kultúra védelme. A folklór megőrzése

A kultúra alakulásának spontán folyamataiba bizonyos szint alatt nem célszerű beavatkozni. Ahol a hagyományos kultúra társadalmi keretei

még megvannak, azok kívülről történő lebontása nagy körültekintést igényel és nem történhet értékek megsemmisítése árán erőszakosan. A hagyományos kultúra átalakulása ugyanakkor megállíthatatlan folyamat, ami szükségszerűen értékek pusztulásával jár. Ezen a szinten a hagyományos kultúra kifejeződése számára – amennyiben azok nem veszélyesek a társadalom számára – a lehetőséget a jogvédelem szintjén is biztosítani kell.

Ide sorolhatók az *anyanyelv*, a kisebbségek nyelvhasználatát, védelmét szolgáló törvények.

Külön csoportba sorolhatók lehetnének a *népszokások* különféle fajtáinak gyakorlását lehetővé tevő törvények, amelyeknél változatlanul a társadalmi veszélyesség lehet a mérvadó. Például a népi gyógyászat bizonyos formáit célszerű tiltani, mivel ma már veszélyesek. Ugyanakkor például az állatvédő jogszabályokat nem kell kiterjeszteni a kakasütésre, mivel a szokás gyakorlói nem állatkínzás céljából, hanem az országban néhány helyen élő hagyomány ápolása céljából végzik. Az előfordulás egyébként sem tömeges.

Ugyanakkor ide sorolhatók például a *népi vallásosság* gyakorlását szabályozó rendeletek. A határjárások, körmenetek, zarándoklatok és a gyülekezési jog összehangolása mára megoldottnak tűnik. A szabad vallásgyakorlás nem jelenti egyszersmind a népi vallásosság gyakorlásának a szabadságát, de ha az előbbi törvényesen biztosított, így az utóbbi nem jogi problémaként, hanem az egyház szempontjából megfontolandó kérdésként vetődik fel.

A hagyományápolás jogi vonatkozásai. A folklór terjesztése

A hagyományápolás nem terjed ki a hagyományos kultúra teljes területére. Itt általában azokról a szimbolikus kifejező formákról van szó, amelyek a művészet szférájába tartoztak már eredetileg is, vagy e szférába emelkedtek át az utóbbi évszázadban lezajlott társadalmi-kulturális folyamatok révén. Elméletileg e művelődési javak jellegét a folklorizmus-vizsgálatok tisztázták. Közép-Kelet Európában a folklorizmus-jelenségek vizsgálatánál a korábbiaknál még meghatározóbb az a körülmény, hogy lassan valóban eltűnnek azok a közösségek kép-

viselőikkel együtt, amelyek a közösségen kívül felhasználásra kerülő művelődési javak autentikus voltát saját tapasztalataik alapján tudják hitelesíteni és igazolni. A hagyományos tudás aktív és passzív hordozóinak aránya is alapvetően megváltozott az utóbbi évtizedekben a hagyományos jellegű (falusi) közösségeken belül és azon kívül is.

A tanulási folyamatok is alapvetően változtak meg. A tudás átadásába új tanulási formák léptek. Közhely a szakemberek számára, hogy a folklór, azaz a hagyományos tudás létezési formája a változatok formájában rejlik. Az új változatok igazolása, azaz a *hitelesség* olyan kérdés, amely a *jogi védelem* köréhez kapcsolódik.

A XXI. század küszöbén a közép-kelet európai régiókban a hagyományápolásnak is kialakultak a hagyományai, amelyek gyakran mérceként szolgálnak. A szerzőség kérdése így kettős tükörbe helyeződik, ami új problémaként vetődik fel. Ez a szaktudomány felől igényel újragondolást, mielőtt a jogi kategóriákban a kérdés átfogalmazhatóvá válik.

A hagyományos kultúra értékeinek tárgyi, technikai megőrzése

Mind a folklór megőrzésének, mind terjesztésének forrása és alapja egyre inkább a tudományos gyűjtemény. Tudományos gyűjtemény lehet múzeum, könyvtár, levéltár, hangtár, filmtár, videotár stb.

A tulajdonlás jogi aspektusai itt másként vetődnek fel mint más esetekben.

Tudományos feldolgozás, kutatás. A folklór védelme

A hagyományos kultúra értékei megőrzésének egyik módja a tudományos feldolgozás. A szakember és a vizsgálati tárgy viszonya jogi szempontból oly módon tisztázott, hogy a szerzői jog – amennyiben ez felmerül – a feldolgozóé. Felvetődött e kérdés erkölcsi szempontú

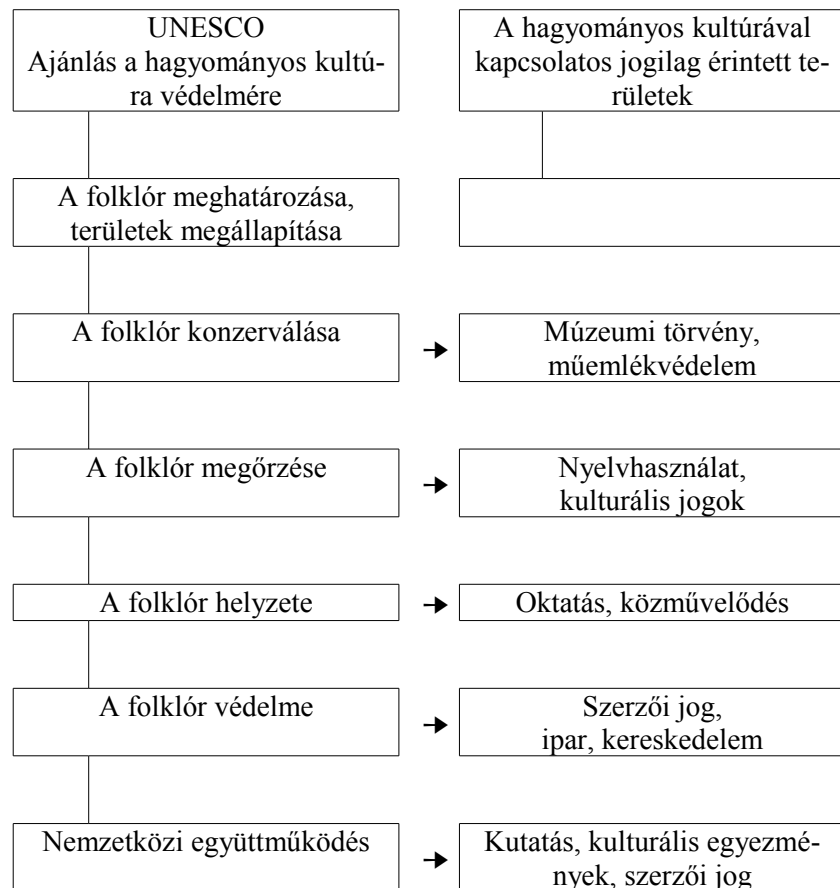
vizsgálatának szükségessége, illetve a kutatói etika kidolgozásának igénye. Magyar vonatkozásban ilyen kódex még nem készült. Tudományos igényből születettek, de közvetett módon a hitelesség révén etikai vetülete is van azoknak a szabályoknak, amelyek a népi kultúra bármely területén folytatott gyűjtéseknél irányadóak.

A folklór alkotások rögzítésének szabályai a hazai szakkutatás számára alapkövetelménnyé váltak.

Műtárgy-védelem

Ezen a területen a *közkincs* és *eredeti* alkotás, valamint a másolat kritériumait kellene világosan megfogalmazni. Például figyelembe lehetne venni az ipari területekről a minta és másolat közti viszonyt, a sokszorosítással kapcsolatos jogi állásfoglalásokat. A régi népművészeti tárgyak és az újabb előállítású népi iparművészeti tárgyak forgalmazására vonatkozó szabályok áttekintésére és összehasonlítására is itt lenne szükség.

A hagyományos kultúra jogi védelmének területei

Magyar jogszabályok a folklór védelmével kapcsolatban

Jelenleg Magyarországon 5736 törvény, törvényerejű rendelet, kormányrendelet- és határozat, illetve miniszteri rendelet van érvényben. A hatályos jogszabályok rengetegében számítógépes szókeresést végezve – próbaszerűen – néhány megállapítás tehető meg.

Az elemzés mintavételen alapul és minden részletre nem terjed ki. Arra szorítkoztunk, hogy néhány hívó szó alapján megkíséreljük áttekinteni azt, hogy a *néphagyomány* jelentéskörébe tartozó néhány rokfonfogalom egyáltalán milyen területeken fordul elő a magyar jogban.

hívó szó	előfordulás a törvények szövegében
folklór	8
népzene, néptánc	14
népművészet	54
honismeret	16
kulturális javak	19
kulturális jogok	37
archívum	30
nyelvhasználat	1
néphagyomány/népi hagyomány	3
folklorizmus	2
népi iparművészet	0
múzeumi törvény	1
kulturális örökség	1
néprajz	22

Megállapítható, hogy a néphagyomány (folklór) fogalmával jelölt kulturális területnek, szellemi javaknak a megőrzésére átfogó törvény nem született. A kulturális örökséggel kapcsolatos 1985. évi 21. törvényerejű rendelet az immateriális javakra nem tér ki.

A PTK. 86. § (1) “A szellemi alkotásokhoz fűződő jogok” címen megfogalmazott törvény védi a szellemi alkotásokat, amennyiben azok széles körben felhasználhatók “és még közkinccsé nem váltak”.

Ugyanakkor védi az alkotáshoz fűződő “személyi jogokat is”. Ez a törvény alkalmas lehetne folklórral kapcsolatos állásfoglalás leszögezésére is, amennyiben a “közkincs” fogalma pontosabb meghatározásra kerülne.

A folklórral kapcsolatos fogalmak előfordulása alapján megállapítható, hogy a szempontrendszer és az annak megfelelő fogalmi apparátus nem következetes a törvények megfogalmazásaiban. A szövegekből az rajzolódik ki, hogy nem maga a néphagyomány/folklór az, amit védenek, hanem annak másodlagos felhasználása. A folklórral kapcsolatban előforduló területek az alábbiak (a vizsgált szógyakoriség alapján):

- oktatás
 - óvoda
 - nemzeti alaptanterv
 - szakképesítési követelmények
- ipar és kereskedelem
- turizmus
- könyvtár
- műemlékvédelem
- nemzeti és etnikai kisebbségek nyelvhasználati jogai
- közművelődés
- szerzői jogok

Javaslat

Napjainkban a közigazgatási reform keretében kerül sor az ún. dereguláció végrehajtására, ami a jogrendszer egyszerűsítését szolgálja.

Az Európai Folklór Intézetnek, együtt más fontos néprajzi intézményekkel meg kellene keresnie a deregulációval foglalkozó szakembereket és kérni kellene a néprajzi szakterület képviselőjének bevonását a törvények átfogalmazásához, illetve a különféle szintű rendelkezések egyes terminusainak egységesítéséhez.

Itt figyelembe kellene venni az UNESCO immateriális kulturális

örökséggel kapcsolatos állásfoglalásait, illetve a folklórral kapcsolatos legfontosabb területeket.

A néprajzos szakma ajánlásai – úgy tűnik – csak jogi szakember bevonásával készíthetők el együttesen. Már az ajánlásoknál is ügyelni kellene arra, hogy a javaslatok eleve tükrözzék az UNESCO törekvéseit, illetve hogy azok eurokonformak legyenek.

Ilyen javaslat elkészítése – az általam elvégzett szűrőpróba jellegű vizsgálatok alapján – további alapos elemzést igényel.

Bibliográfia

The Protection of Movable Cultural Property (Spain).
1988 Paris, UNESCO.

Bernard Aurél
1973 *A szerzői jog kézikönyve.* Budapest.

For a legal protection of folklore?
1998 *Copyright Bulletin XXXII:4.*

Léránt Andrea
1996 A folklór alkotások védelme a hatályos jog szerint. (Szerzői és szomszédos jogok.) Kézirat. Budapest.

Lontai Endre
1992 *Polgári jog. A szellemi alkotások joga.* Budapest.

Szerdahelyi István (szerk.)
1980 *A kultúra fogalmáról.* Budapest.

Voigt Vilmos – Balogh Lajos
1974 *A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata.* Budapest.

